

**Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΤΟΥ ΕΓΚΛΕΙΣΤΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΡΑΒΕΥΣΗ ΤΗΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ**

Τοῦ κ. ΧΡΗΣΤΟΥ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ,
Καθηγητῆ καί Προέδρου τοῦ Τμήματος
Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.,
Γενικοῦ Συντονιστῆ τῆς ᾽Εκδοσης.

(Συνεχίζεται ἀπό τή σελίδα 373 τοῦ προηγούμενου τεύχους)

Ὁ τόμος Δ' περιλαμβάνει τά ἔργα: Ἑρμηνεία τῆς ἑξαήμερου, Ἑρμηνεία τῶν Ψαλμῶν καί τῶν Ὠδῶν, πού ἐκδίδει ὁ Θεοχάρης Δετοράκης²⁷, Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, καί Ἑρμηνεία τοῦ ᾿Ασματος τῶν Ἀσμάτων, πού ἐκδίδει ὁ Βασίλειος Ψευτογκᾶς²⁸, Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., Πάφος 2001, σ.σ. 744.

Ὁ τίτλος τῆς ἐρμηνείας στήν Ἑξαήμερο ἀναφέρεται ἀπό τόν ἴδιο τόν Νεόφυτο στήν Τυπική Διαθήκη του· «καί ἕτερον ἐρμη-

---

27) Βλ. Ἑρμηνεία τῆς Ἑξαήμερου καί Ἑρμηνεία τοῦ Ψαλτῆρος καί τῶν Ὠδῶν, ἐκδ. Θεοχ. Ε. Δετοράκης, στό: Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμ. Δ', Πάφος 2001, σελ. 1-559.

28) Βλ. ᾿Ασμα τῶν Ἀσμάτων τοῦ σοφοῦ Σολομώντος, ἐκδ. Βασ. Στ. Ψευτογκᾶς, στό: Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμ. Δ', Πάφος 2001, σελ. 561-674.

νεία τῆς Ἑξαήμερου ἐν λόγοις ις»²⁹. Ὁ τίτλος αὐτός παρουσιάζει ἐλαφρές παραλλαγές στά χειρόγραφα καί στίς ἐκδόσεις³⁰, ὅμως τελικά ἐπεκράτησε· «Ἑρμηνεία τῆς Ἑξαήμερου»³¹. Τό ἔργο αὐτό περιλαμβάνει σέ 16 λόγους τήν ἐρμηνεία τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως. Ὄταν ὁ Ἅγιος ὁλοκλήρωσε τήν ἐρμηνεία ἕξι ἡμερῶν τῆς δημιουργίας, θέλησε νά ἐπεκτείνει τήν ἐρμηνεία καί στά ὑπόλοιπα κεφάλαια τῆς Γενέσεως, γι' αὐτό προσέθεσε ἄλλους δέκα λόγους.

Τό κείμενο τῆς *Ἑρμηνείας εἰς τήν Ἑξαήμερον* τοῦ ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου δέν σώθηκε ὁλόκληρο σέ κανένα χειρόγραφο. Ὡστόσο ἔχουμε α) τά σπαράγματα τοῦ χειρογράφου τῆς Ἐγκλείστρας, β) τό χειρόγραφο τῆς Μονῆς Ἰδίων, ἀριθμ. 62 καί γ) τό χειρόγραφο ἀριθμ. 593 τῆς Μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων.

Ὁ Νεόφυτος γνώριζε τήν ἐρμηνεία στήν Ἑξαήμερο τοῦ Μ. Βασιλείου, ἀλλά δέν κατόρθωσε νά τήν βρεῖ στίς Μονές τῆς Πάφου καί τῆς Ἀρσινόης. Μεγάλο μέρος τῆς ἐρμηνείας φαίνεται ὅτι τό γνώριζε ἀπό στήθους. Ὡστόσο εἶχε στή Βιβλιοθήκη τῆς Ἐγκλείστρας τήν ἐκτεταμένη ἐρμηνεία τοῦ Χρυσοστόμου· «ἐνέτυχον δέ καί Ἑξαήμερῳ τοῦ θείου Χρυσοστόμου» (3, 144).

Τό ἔργο αὐτό ὁ Νεόφυτος ἔγραψε σέ ὠριμη ἡλικία, ὅταν εἶχε διανύσει 37 χρόνια μοναστικοῦ βίου· «Διιππευσάντων δέ χρόνων τριάκοντα καί ἐπτὰ», ὁπότε πρέπει νά εἶχε γραφεῖ γύρω στό 1197, ἢ λίγο ἀργότερα»³².

---

29) Βλ. *Τυπική Διαθήκη*, ἐκδ. Ἱ. Ἐ. Στεφανῆς, τόμ. Β', σελ. 141.

30) Στόν κώδικα τῆς Μονῆς Ἰδίων, 62 (14ος αἰ.) f. 1v, πού περιέχει τό κείμενο, ὁ τίτλος εἶναι· «Λόγοι εἰς τήν ἑξαήμερον Γένεσιν». Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Τυπική σύν Θεῷ διάταξις καί λόγοι εἰς τήν Ἑξαήμερον τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου...*, Βενετία 1779, τιτλοφορεῖ τό κείμενο· «Λόγοι εἰς τήν ἑξαήμερον». Καί ὁ Ἰω. Χ. Χατζηϊωάννου, *Ἱστορία καί ἔργα Νεοφύτου...*, Ἀλεξάνδρεια 1914, γράφει: «Ἑρμηνεία τῆς ἑξαήμερου».

31) Βλ. C. Galatariotou, *The making of a Saint*, σελ. 273.

32) Πρβλ. C. Galatariotou, ὁπ.π., σελ. 273 καί Θεοχ. Δετοράκη, ὁπ.π., σελ. 24-25.

Σημαντικό είναι καί τό ἔργο τοῦ Νεοφύτου· «*Ἑρμηνεία τοῦ Ψαλτῆρος καί τῶν Ὠδῶν*». Στήν ἔκδοσή του ὁ Ἰω. Χατζηϊωάννου τιτλοφορεῖ τό ἔργο· «*Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καί ἐγκλείστου, Ἑρμηνεία εἰς τούς Ψαλμούς*»³³. Ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος ἀναφέρει στήν Τυπική Διαθήκη του· «*Καί, ἕτερον, Ἑρμηνεία τῶν Ψαλμῶν ἐν λόγοις ιθ'*»³⁴. Τό ἔργο γράφτηκε κατόπιν παρακλήσεως τοῦ νεαροῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Νεοφύτου, ἱερομονάχου Ἡσαΐα, τόν ὁποῖον ὁ Ἅγιος προόριζε γιά διάδοχό του στήν ἡγουμενία τῆς Ἐγκλειστροφας. Στήν ἀρχή σκόπευε ὁ Ἐγκλειστος νά γράψει δέκα λόγους γιά τά εἴκοσι καθίσματα τοῦ Ψαλτήρα. Ὄταν ὀλοκλήρωσε τήν ἑρμηνεία τῶν Ψαλμῶν, ἀποφάσισε νά προσθέσει δύο ἀκόμη λόγους γιά τήν ἑρμηνεία τῶν Ὠδῶν. Γίνεται ἀποδεκτό ὅτι ἡ ἑρμηνεία τῶν Ψαλμῶν καί τῶν Ὠδῶν εἶναι ἔργα τῆς μεγάλης ἡλικίας τοῦ Νεοφύτου, γύρω στά 69 του χρόνια.

Τά χειρόγραφα πού διασώζουν τό κείμενο τοῦ Νεοφύτου εἶναι: α) κώδ. Μ. Ἰδίων 62, β) κώδ. Μ. Διονυσίου 94, γ) κώδ. Ἱεροσολυμιτικός τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Σάββα 591, δ) κώδ. Μ. Βατοπαιδίου 533, ε) κώδ. Μ. Παντελεήμονος 773, καί στ) cod. Laurentianus San Marco 684.

Ἀνάμεσα στά ἐρμηνευτικά ἔργα τοῦ ἁγίου Νεοφύτου εἶναι ἡ Ἑρμηνεία τοῦ Ἐξουσιασμοῦ τῶν Ἀσμάτων. Πρόκειται γιά συνοπτική ἑρμηνεία καί ὄχι ἐκτενές πόνημα. Τό εὐσύνοπτο ἀναγκάζει τόν Ἐγκλειστο νά κάνει εὐστοχα φιλολογικά σχόλια καί βαθιές θεολογικές καί πνευματικές ἐρμηνεῖες.

Στό *Πεντηκοντακέφαλον* ἔχουμε παράθεση ἀρκετῶν χωρίων ἀπό τό Ἐξουσιασμό τῶν Ἀσμάτων καί σύντομη ἑρμηνεία, σχετική μέ τόν ἄμωμο νυμφίο, τήν ἄμεμπτη νύμφη καί τίς ἁγίες ψυχές (παρθένες). Πρόκειται γιά δύο διαφορετικά ἔργα. Τό Ἐξουσιασμό τῶν Ἀσμάτων περιλαμβάνει τρία μέρη· α) τόν Πρόλογο, β) τό κείμενο τοῦ Ἐξουσιασμοῦ καί γ) τήν συνοπτική ἑρμηνεία. Ὁ Βασ. Ψευτογκῆς

33) Ἐν Ἀθήναις 1935.

34) Βλ. Ἅγιου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλειστοῦ, *Συγγράμματα*, τόμ. Β', 41,17.

τοποθετεί τη συγγραφή του έργου στο 1170 ή στις αρχές του 1171/72.

Οι κώδικες που περιέχουν σύνολο τό έργου είναι δύο: Ὁ κώδικας τῆς Ἱ. Μονῆς τῶν Ἰβήρων 165 (= Ἀθωνικός 4285) καί ὁ κώδικας τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἀθηνῶν 522.

Ἀπό ἐκδοτικῆς ἀπόψεως ἔχουμε τήν ἔκδοση τοῦ Κ. Ἱ. Δυοβουνιώτη³⁵, πού περιέχει μόνον τόν Πρόλογο καί τή συνοπτική ἐρμηνεία, καί τοῦ Ἱ. Π. Τσικνοπούλλου³⁶, πού περιλαμβάνει ὁλόκληρο τό ἔργο καί ἄλλοῦ τό κείμενο τοῦ Ἰσμάτος ὅπως τό ἀποκατέστησε καί τό διαχώρισε ὁ Ἅγιος³⁷.

Ὁ τόμος Ε' περιλαμβάνει τά ἄλλα ἔργα: *Ἑρμηνεία κανόνων δεσποτικῶν ἐορτῶν*, πού ἐκδίδει ἡ Ἀλεξάνδρα Σακελλαρίδου - Σωτηροῦδη, Ἑπ. Καθηγήτρια τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., *Πανηγυρική Β'* (Λόγοι 3), πού ἐκδίδει ὁ Κώστας Κωνσταντινίδης, Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, *Πανηγυρική Γ'* (Λόγος 1), πού ἐκδίδει ἡ Νίκη Παπατριανταφύλλου - Θεοδωρίδη, Ἀν. Καθηγήτρια τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., *Λόγος εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα*, πού ἐκδίδει ὁ Βασίλειος Κατσαρός, Καθηγητής τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., *Περί τῆς Θεοσημείας, Περί τῆς Θεοσημείας ἀντίγραμμα πρὸς τόν ἴδιον ἀδελφόν Χρυσοστομίτην κῦρ Ἰωάννην καί Ἡ ἀκολουθία τῆς θείας Λειτουργίας τῆς προγραφείσης Θεοσημείας*, πού ἐκδίδει ὁ αἰμίμνηστος Δημήτριος Σοφιανός, Καθηγητής τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου, καί τίς *Ἐπιστολές: Περί τῶν κατὰ Χώραν Κύπρον σκαιῶν, Πρὸς τοὺς ἀτακτοῦντας καί λύνοντας τά τῆς νηστείας προοίμια, Περί τῶν θείων καί φρικτῶν μυστηρίων, Πρὸς Εὐθύ-*

---

35) Κ.Ι. Δυοβουνιώτου, «Νεοφύτου Ἐγκλείστου ἀνέκδοτα ἔργα», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 13 (1937), 40-49.

36) Ἱ. Π. Τσικνοπούλλου, «Σύμμεικτα τοῦ Ἀγίου Νεοφύτου», *Κυπριακαὶ Σπουδαί*, 25 (1961), 223-241.

37) Ἱ.Π. Τσικνοπούλλου, «Συγγραφικὴ τέχνη καί γραφικὸς πλοῦτος τοῦ ἁγίου Νεοφύτου», *Κυπριακαὶ Σπουδαί*, 23 (1959), 164-170.

μιον μοναχόν καί ιερέα τόν Χρυσοστομίτην, Πρός τινα προεστῶτα, Περί τῆς διαίτης ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ, πού ἐκδίδει ὁ Ἀπόστολος Καρπόζηλος, Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων³⁸.

Τό ἔργο τοῦ Ἀγίου Νεοφύτου πού ἀναφέρεται στή Β' Τυπική Διαθήκη εἶναι ἡ «*Ἑρμηνεία Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν ἐορτῶν*»³⁹, πού ἐκδίδει ἡ Ἀλ. Σακελλαρίδου - Σωτηροῦδη. Περιέχεται στόν κώδικα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου, φφ. 248r-333v, ἐνῶ μικρό τμήμα τοῦ ἔργου ὑπάρχει καί στόν κώδικα 166 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Τορίνου. Ἀπό τούς δώδεκα λόγους πού περιελάμβανε τό ἔργο ἔχουν σωθεῖ ἐννέα: στόν Εὐαγγελισμό, στό Γενέσιο τοῦ Προδρόμου, στούς ἀποστόλους Πέτρο καί Παῦλο, στή Μεταμόρφωση, στήν Κοίμηση, στά Εἰσόδια, στά Χριστούγεννα, στά Ἁγία Φῶτα καί στήν Ὑπαπαντή. Πρόκειται γιά ἀκίνητες γιορτές πού ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τό πρόσωπο τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ, καί παράλληλα ἀφοροῦν στά πρόσωπα πού συνδέονται ἄμεσα μέ τό σχέδιο τῆς θείας Οἰκονομίας· ὅπως εἶναι ἡ Παναγία μητέρα τοῦ Θεανθρώπου, ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος τοῦ Κυρίου καί οἱ πρωτοκορυφαῖοι ἀπόστολοι Πέτρος καί Παῦλος, πού ὑπῆρξαν οἱ μεγάλοι θεολόγοι τοῦ μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου στά ἔθνη.

Ὡς γνωστό ἔχει ἀναπτυχθεῖ μία ἐνδιαφέρουσα ἐπιστημονική φιλολογία γιά τή συσχέτιση τοῦ τίτλου μέ τό ἔργο. Πρῶτος ὁ L. Petit⁴⁰ ὑποστήριξε, ὅτι οἱ ἐννέα ὁμιλίες τοῦ κώδικα ἀνήκουν στήν *Ἑρμηνεία Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν ἐορτῶν*. Ὁ H. Delehay⁴¹ συμφωνεῖ μέ τήν ἄποψη τοῦ Petit, ὅμως ὁ A. Ehrhard⁴²

---

38) Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμ. Ε', Πάφος 2005.

39) Βλ. *Τυπική Διαθήκη*, ἔκδ. Ἱ. Ἐ. Στεφανῆ, στό: Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμ. Β', Πάφος 1998, σελ. 41.

40) Βλ. L. Petit, «Vie et ouvrages de Neophyte le Reclus», *ÉO* 2 (1898/9), 257-268 καί 371.

41) Βλ. H. Delehay, «Saints de Chypre», *Analecta Bolandiana*, 26 (1907), 278.

42) Βλ. A. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und*

ὑποστήριξε, ὅτι οἱ ὁμιλίες τοῦ κώδικα ἀνήκουν στοὺς δύο χαμένους τόμους τῆς *Πανηγυρικῆς* τοῦ ἁγίου Νεοφύτου. Ἡ Ν. Θεοδωρίδης ὑποθέτει, ὅτι ὁ δεύτερος τόμος τῆς *Πανηγυρικῆς* θά μπορούσε νά περιέχει Λόγους στίς ἀκίνητες ἐορτές καί ὁ τρίτος στίς κινητές⁴³.

Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Παῦλος (Βενέδικτος) Ἑγγλεζάκης ὑποστήριξε, ὅτι οἱ ἐννέα ὁμιλίες τοῦ παρόντος ἔργου δέν ἀνήκουν στήν *Ἑρμηνεία Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν ἐορτῶν*⁴⁴, οὔτε μποροῦν νά ἔχουν σχέση μέ τούς δύο χαμένους τόμους τῆς *Πανηγυρικῆς*. Ὑποστηρίζει, ὅτι πρόκειται γιά λόγους ἐτερογενεῖς καί ὄχι ἀποσπάσματα ἐνός ἀπό τά γνωστά ἔργα τοῦ Ἀγίου. Ὑποθέτει, ὅτι πιθανόν οἱ ἐννέα Λόγοι νά ἀνήκουν σέ ἓνα βιβλίο, πού, σύμφωνα μέ τήν *Β' Τυπική Διαθήκη*, προετοίμαζε ὁ Νεόφυτος τό 1214 καί τό ὀνομάζει «*τό καλούμενον τελευταῖον*». Ὁ Ἑγγλεζάκης πιστεύει, ὅτι ἡ *Ἑρμηνεία Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν Ἑορτῶν* ἔχει χαθεῖ ἢ «ἀναμένει πάντοτε ν' ἀνακαλυφθεῖ». Παρόμοια ἄποψη μέ τόν Ἑγγλεζάκη ὑποστηρίζει καί ἡ *Galatariotou*⁴⁵.

Ἡ Μ.-Η. Congourdeau⁴⁶ θεωρεῖ, ὅτι τό χειρόγραφο τῆς Λέσβου δέν περιέχει τό παρόν ἔργο, ἐπειδή δέν πρόκειται οὔτε γιά ἑρμηνεία κανόνων κάποιων γιορτῶν, οὔτε οἱ γιορτές εἶναι δώδεκα οὔτε καί εἶναι ὅλες δεσποτικές.

---

homiletischen Literatur der griechischen Kirche, μέρος 1, τόμ. 3, Λειψία 1941, σελ. 681-686.

43) Βλ. Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἑγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμ. Γ', σελ. 3.

44) Βλ. Παύλου Ἑγγλεζάκη, «Ἡ εἰς τούς Κανόνας τῶν Δεσποτικῶν Ἑορτῶν ἑρμηνεία τοῦ ὁσίου Νεοφύτου τοῦ ἐγκλείστου», *Ἀπόστολος Βαρνάβας*, 39 (1978), 367-375 καί τοῦ ἰδίου, *Εἴκοσι μελέται διά τήν Ἐκκλησία Κύπρου*, Ἀθήνα 1966, σελ. 153-163.

45) C. Galatariotou, *The making of a Saint*, σελ. 273.

46) Μ.-Η. Congourdeau, «Les "discours sur les Saintes Lumières" de Neophytos le Reclus», *EKEEK*, 8 (1975-1977), 124-126.

Ἀντίθετα ἀπό τούς παραπάνω ὁ E.M. Toniolo⁴⁷ ταυτίζει τόν τίτλο τῆς ἐρμηνείας τῶν Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν Ἑορτῶν μέ τό ἔργο τοῦ Νεοφύτου πού ὑπάρχει στόν κώδικα τῆς Λέσβου. Ὁ ἴδιος ἐρευνητής ὑποστηρίζει ἀκόμη, ὅτι ὁ Ἅγιος ἔδωσε τόν συγκεκριμένο τίτλο στό ἔργο του γιά νά τό ἀντιδιαστείλει ἀπό τήν Πανηγυρική.

Ὑπέρμαχος τῆς ταύτισης τοῦ τίτλου μέ τό ἔργο ἐμφανίζεται καί ὁ μέγας Νεοφυτολόγος τῆς Κύπρου Ἰω. Π. Τσικνόπουλλος, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Νεόφυτος δέν κάνει συστηματική ἐρμηνεία τῶν Κανόνων τῶν Δεσποτικῶν Ἑορτῶν, ἀλλά ἐμβαθύνει στίς ἔννοιες τοῦ κανόνα τῆς κάθε ἑορτῆς καί ἐγκωμιάζει τά γεγονότα τῶν γιορτῶν»⁴⁸.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον στήν ἔρευνα παρουσιάζει ἡ ἄποψη τῆς Ἀλ. Σακελλαρίδου-Σωτηρούδη⁴⁹, ἡ ὁποία θέτει τήν προβληματική της σέ πιο ἀσφαλὴ βάση. Ξεκινώντας ἀπό τή σημασιολογική ἔρευνα τῆς λέξης κανών, προχωρεῖ στή συσχέτιση τοῦ ἔργου μέ τόν τίτλο. Ἄν ὁ ὅρος κανών σημαίνει σύστημα ὠδῶν, τότε στό συγκεκριμένο ἔργο τοῦ Νεοφύτου σχεδόν σέ κάθε ἓνα ἀπό τούς ἑννέα Λόγους ὑπάρχουν ἀναφορές στούς κανόνες τῆς ἀντίστοιχης ἑορτῆς. Τό κύριο μέλημα τοῦ συγγραφέα, ὅπως τονίζει ἡ Σωτηρούδη, δέν εἶναι, ὅπως θά περίμενε κανεῖς ἀπό τόν τίτλο του, κάποια ἀνάλυση ἢ ἐρμηνεία τῶν τροπαρίων πού ἀποτελοῦν τόν κάθε κανόνα, ἀλλά ἐγκωμιασμό τοῦ προσώπου πού ἀφορᾷ ἡ κάθε γιορτή καί ἐμβάθυνση στό νόημα τῆς γιορτῆς, παρόλο πού ὑπάρχουν καί κάποιες ἀναφορές στούς κανόνες. Ὅμως συναν-

---

47) Βλ. E.M. Toniolo, «Omellie e Catechesi Mariane inedite di Neofito il Recluso 1134-1220», *Marianum*, 36 (1974), 184-315.

48) Βλ. Ἰ.Π. Τσικνοπούλλου, «Τό συγγραφικόν ἔργον τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου», *Κυπριακαὶ Σπουδαί*, 21 (1957), 147-155.

49) Βλ. Ἀλ. Σακελλαρίδου-Σωτηρούδη, στό: Ἅγιος Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Ἑρμηνεία Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν ἑορτῶν, Συγγράμματα*, τόμ. Ε', Πάφος 2005, σελ. 7-12.

τοῦμε, σημειώνει ἡ Σωτηρούδη, μεμονωμένες χαρακτηριστικές λέξεις ἢ ἐκφράσεις, ἐγκατεσπαρμένες σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ Λόγου, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν καί στόν ἀντίστοιχο Κανόνα.

Νομίζω, ὅτι τό κλειδί γιά τήν ταύτιση τοῦ τίτλου μέ τό ἔργο βρίσκεται στήν πρόταση τῆς Σωτηρούδη γιά μιὰ διαφορετική μεταφραστική προσέγγιση τοῦ ὅρου κανών. Ὡς γνωστό, μεταξύ τῶν ἄλλων ἐννοιῶν ὁ ὅρος κανών σημαίνει καί ἀκολουθία, ὅποτε ἐδῶ οἱ κανόνες δεσποτικῶν ἐορτῶν θά πρέπει νά εἶναι τά πρότυπα, οἱ κανόνες βάσει τῶν ὁποίων πρέπει νά συντάσσονται οἱ Λόγοι, πού ἀφοροῦν στίς δεσποτικές ἐορτές. Τέλος, ὁ συνδυασμός τῶν λέξεων κανόνες καί ἐρμηνεῖα, κατανοεῖται μέ τή σημασία τοῦ λόγου καί τοῦ κηρύγματος⁵⁰, πρᾶγμα πού συναντοῦμε στόν Μέγα Βασίλειο, τόν Γρηγόριο Νύσσης καί τόν Θεοδώρητο Κύρου. Καί καταλήγει ἡ Σωτηρούδη: «Ἐχω τήν ἄποψη ὅτι δέν πρέπει νά ἀποσυνδεθεῖ τό ἔργο ἀπό τόν τίτλο, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει κάποια νέα καί οὐσιαστική ἀντιπρόταση· ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅμως, γιά νά κατασταεῖ μέτοχος τοῦ προβλήματος ὁ προσεκτικός ἀναγνώστης, προκρίνω τήν περαιτέρω χρήση τοῦ ἕως τώρα ἀποδεκτοῦ τίτλου τοῦ ἔργου, ἀλλά σέ εἰσαγωγικά»⁵¹.

Ἐχω τή γνώμη, ὅτι ἡ διαίρεση τῆς Πανηγυρικῆς σέ τρία τετράμηνια τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ἡ *Α΄ Πανηγυρική* (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος), ἡ *Β΄ Πανηγυρική* (Ἰανουάριος-Ἀπρίλιος) καί ἡ *Γ΄ Πανηγυρική* (Μάϊος-Αὔγουστος) δέν ἀφήνει περιθώρια γιά ἔνταξη τοῦ ἔργου, *Ἐρμηνεῖα Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν Ἑορτῶν*, στίς χαμένες πανηγυρικές, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Α. Ehrhard⁵².

---

50) Βλ. Μ. Βασιλείου, *Περί τοῦ Ἀγίου Πνεύματος*, PG 32, 193: «Ἄλλ' ὥσπερ ἀπό κανόνος, τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας, ἐπί τά προσεχῇ καί ἀλλήλων ἐχόμενα». Πρβλ. Θεοδώρητου Κύρου, *Ἐρμηνεῖα τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς*, PG 82, 584: «Κανόνα δέ τό εὐαγγελικόν ἐκάλεσε κήρυγμα».

51) Βλ. Ἀλ. Σακελλαρίδου - Σωτηρούδη, ὅ.π.π., σελ. 12.

52) Βλ. Α. Ehrhard, ὅ.π.π., σελ. 683.

Ἐξάλλου καί ἡ ἀπορριπτική ἄποψη τοῦ Βεν. Ἑγγλεζάκη⁵³, τῆς C. Galatariotou⁵⁴ καί τῆς M.-H. Congourdeau⁵⁵, ὅτι τό χειρόγραφο τῆς Λέσβου δέν περιέχει τό ἔργο, πού μᾶς ἀφορᾷ, στηρίζεται σέ βεβιασμένη κριτική καί δέν ἀνταποκρίνεται στό εὐρύ καί εὐέλικτο πνεῦμα τοῦ ἁγίου Νεοφύτου. Ἀκόμη πιά παρατραβηγμένη θεωρῶ τήν ἄποψη τοῦ Ἑγγλεζάκη, ὁ ὁποῖος ταυτίζει τοὺς ἐννέα Λόγους τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν μέ «τό καλούμενον τελευταῖον». Γιά νά ὀνομαστεῖ τό ἔργο ἀνωλύτως «τό τελευταῖον», σημαίνει, ὅτι θά ἦταν κάτι, πού δέν ἀνταποκρινόταν σέ κανένα ἀπό τά προηγούμενα θεολογικά ἔργα. Σέ καμμιά περίπτωση δέν μπορούσε τήν «Ἑρμηνεία Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν Ἑορτῶν» νά τήν ταυτίσει μέ τό «τελευταῖον», μετά ἀπό τήν προηγηθεῖσα τεράστια θεολογική παραγωγή τοῦ Ἀγίου.

Προσωπικά πιστεύω, ὅτι ὁ τίτλος μπορεῖ νά ταυτιστεῖ μέ τό ἔργο χωρίς εἰσαγωγικά μέ βάση τά ἐπιχειρήματα τῆς Σωτηροῦδη, πού ἀνέφερα παραπάνω καί γιά ἓνα ἀκόμη πρόσθετο λόγο. Ὁ ὅρος κανόνας χρησιμοποιεῖται ὡς μέτρο κρίσεως τῶν κανονικῶν βιβλίων τόσο τῆς Παλαιᾶς ὅσο καί τῆς Καινῆς Διαθήκης. Κανόνας σημαίνει τό σύνολο τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς, πού ἐκφράζει τό σωστό, τό κανονικό, τό θεόπνευστο μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου.

Μέ τήν εὐρύτητα πού χαρακτηρίζει τή θεολογική παραγωγή τοῦ Ἀγίου Νεοφύτου, ἀλλά πολλές φορές καί τό εὐσύνοπτο τῶν μηνυμάτων του, βλ. π.χ. «Ἑρμηνεία Ὑψίστου Ἀσμάτων καί Ἀποκαλύψεως», αὐτό πού θεωροῦσε πρωταρχικό στοιχεῖο ἦταν ἡ οἰκοδομή τῶν μοναχῶν καί τῶν πιστῶν. Ἐκεῖ πού περιμένει κανεῖς ἓνα ἐρμηνευτικό ὑπόμνημα συναντᾷ μιά συνοπτική ἐρμηνευτική προσέγγιση, πού δέν ἀνταποκρίνεται τίς περισσότερες φο-

---

53) Βλ. Βεν. Ἑγγλεζάκη, ὁπ.π., σελ. 153-163.

54) Βλ. C. Galatariotou, ὁπ.π., σελ. 273.

55) M.-H. Congourdeau, ὁπ.π., σελ. 124-126.

ρές στο περιεχόμενο πού υποδηλώνεται από τόν τίτλο τοῦ ἔργου. Γι' αὐτό πιστεύω, ὅτι ὁ τίτλος «*Ἑρμηνεία Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν Ἑορτῶν*» εἶναι κείμενο κηρυκτικό, οἰκοδομητικό, πού ἀποσκοπεῖ στήν οἰκοδομή τῶν μοναχῶν τῆς Ἑγκλείστρας, καθώς ἐπίσης τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς τοῦ Χρυσοστόμου στόν Κουτσοβέντη καί ἄλλων μοναχῶν καί λαϊκῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, πού θά ἦταν οἱ ἀκροατές ἢ ἀναγνώστες τοῦ κειμένου. Ἔχοντας σήμερα τήν ἐμπειρία τοῦ ὅλου συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ Ἀγίου, πιστεύω, ὅτι ὁ τίτλος ταυτίζεται μέ τό συγκεκριμένο ἔργο, διότι ὁ Νεόφυτος δέν ἦταν ἐπιστήμονας πού ἀκριβολογοῦσε στά κείμενά του, ἀλλά ἦταν ποιμένας καί ἀσκητής, πού θεολογοῦσε, καί αὐτό πού προέτασσε ἦταν τό κήρυγμα πέρα καί πάνω ἀπό τή φιλολογία. Ὅπως εὐστοχα ἐπισημαίνουν καί ἡ Θεοδωρίδῃ καί ὁ Γιάγκου, ὁ Νεόφυτος συντάσσει λόγους καί ἐγκώμια, ὑποκύπτοντας στίς προτροπές τῶν αἰτούντων, ἐκπληρώνοντας τά διδακτικά καί ποιμαντικά καθήκοντα πρός τούς μαθητές του⁵⁶.

Ἡ ἐνότητα τοῦ ἔργου δεικνύεται ἀπό τή θεματική συνάφεια καί τό μοναδικό ἀποδέκτη. Ὡς γνωστό, ὁ ἀδελφός τοῦ Ἀγίου, Ἰωάννης μοναχός καί κατόπιν ἡγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Χρυσοστόμου στόν Κουτσοβέντη, συχνά ἀπευθυνόταν καί ὁ Ἅγιος ἀνταποκρινόταν μέ διάφορα ἔργα του. Θεωρῶ, ὅτι τό παρόν ἔργο γράφτηκε σέ προχωρημένη ἡλικία τοῦ Ἀγίου, γύρω στό 1208. Ἐξάλλου καί ὁ ἴδιος ὑπαινίσσεται στό τέλος τοῦ Λόγου στά Εἰσόδια (6,53): «*Ἐμοί δέ εἰ λείψανόν ἐστι ζωῆς καί αὐθις τῇ ἐμῇ πτωχείᾳ οἱ ἐμοί δανείσουσι δανεισταί, ἔχω σοι πάλιν καί λέγειν καί γράφειν*»⁵⁷.

Στόν τόμο Ε' τῶν Συγγραμμάτων τοῦ Ἀγίου Νεοφύτου ἀκολουθοῦν πέντε λόγοι τοῦ Ἑγκλείστου, πού ἐκδίδουν τρεῖς ἐπι-

---

56) Βλ. *Συγγράμματα*, τόμ. Γ', σελ. 15.

57) Πρβλ. στό ἴδιο πνεῦμα καί τό κείμενο τῶν Κατηχήσεων 23,5. *Συγγράμματα*, τόμ. Β': «Εἴ μοι γένηται λείψανον ζωῆς καί λόγου δοθῇ μοι χάρις, καί ἐτέραν σὺν Θεῷ διαγράψω σοι δέλτον».

στήμονες: ὁ Κ. Κωνσταντινίδης⁵⁸, ἡ Ν. Παπατριανταφύλλου - Θεοδωρίδη⁵⁹ καί ὁ Β. Κατσαρός⁶⁰. Οἱ τρεῖς λόγοι τοῦ Νεοφύτου προέρχονται ἀπό τόν κώδικα 13 τῆς Μονῆς Ἀγίας τῆς Ἀνδρου, πού πρωτοδημοσιεύτηκαν ἀπό τόν Τσικνόπουλλο⁶¹. Οἱ δύο πρῶτοι λόγοι ἀναφέρονται εἰς τήν προσκύνησιν τοῦ Σταυροῦ κατὰ τήν τρίτη Κυριακή τῶν νηστειῶν (φφ. 75v-81v) καί τήν μεσονηστείαν (φφ. 82r-87v), ἐνῶ ὁ τρίτος (φφ. 225r-266e) ἀναφέρεται στίς ἐπτά Οἰκουμενικές Συνόδους καί τίς καινοτομίες πού εἰσήχθησαν στήν Δυτική Ἐκκλησία.

Ἡ ἄποψη τοῦ Τσικνοπούλλου, ὅτι ὁ πρῶτος λόγος, πού ἀναφέρεται στήν τρίτη Κυριακή τῶν Νηστειῶν τῆς Μεγάλης Σαρακοστής, συγκεκριμένα τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, καί συμπίπτει μέ τόν μῆνα Μάρτιο, προέρχεται πιθανόν «ἀπό τήν μήπω εὑρεθεῖσαν Δευτέραν Πανηγυρικήν βίβλον, ἡ ὁποία περιεῖχε λόγους τοῦ Ἀγίου εἰς ἱεράς μηνῆμας τοῦ δευτέρου τετραμήνου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, τῶν μηνῶν Ἰανουαρίου - Ἀπριλίου»⁶², γίνεται ἀποδεκτή ἀπό τόν Κ. Κωνσταντινίδη καί τή σύγχρονη ἔρευνα τῶν Νεοφυτολόγων.

Ὁ Νεόφυτος ἐξαγγέλλει τό δεύτερο λόγο του στό τέλος τοῦ προηγούμενου λόγου, ἐνῶ στήν εἰσαγωγή τοῦ δευτέρου λόγου τόν συνδέει μέ τόν πρῶτο. Ἔτσι ἀπό τήν ἐσωτερική σχέση τῶν δύο λόγων τούς ἐντάσσουμε στήν *Β' Πανηγυρική* τοῦ Νεοφύτου.

---

58) Βλ. Κ.Ν. Κωνσταντινίδη, Λόγοι ἐκ τοῦ κώδικος 13 τῆς Μονῆς Ἀγίας Ἀνδρου, στό: *Συγγράμματα*, τόμ. Ε', σελ. 235-288.

59) Βλ. Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, Περὶ τῆς Ἱεραρχίας Χριστοῦ, στό: *Συγγράμματα*, τόμ.Ε', σελ. 289-312.

60) Βλ. Β.Κ. Κατσαροῦ, Ἀπόσπασμα ἀποκριτικῆς ἐπιστολῆς καί Λόγος εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα καί εἰς τήν Ἀγίαν Πεντηκοστήν, στό: *Συγγράμματα*, τόμ. Ε', σελ. 313-338.

61) Βλ. Ἱ.Π. Τσικνοπούλλου, «Τά ἐλάσσονα τοῦ Νεοφύτου πρεσβυτέρου, μοναχοῦ καί ἐγκλείστου», *Byzantion*, 39 (1969), 321-324. 330-333 καί 352-357.

62) Βλ. Ἱ. Π. Τσικνοπούλλου, «Τά ἐλάσσονα τοῦ Νεοφύτου...», *Byzantion*, 39 (1969), 325.

Χρονολογικά τὰ δύο ἔργα πιθανόν συνεγράφησαν μεταξύ τοῦ 1170/71 καί μέχρι τὰ πρῶτα χρόνια τῆς πτώσης τῆς Πόλης τό 1204⁶³.

Ὁ τρίτος λόγος τοῦ Νεοφύτου ἀναφερόταν στήν Κυριακή τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὁποία βρίσκεται μεταξύ τῶν γιορτῶν τῆς Ἀναλήψεως καί τῆς Πεντηκοστῆς. Ὁ Τσικνόπουλλος ἀπέδειξε, ὅτι ὁ λόγος αὐτός ἀνήκε «εἰς τήν *Τρίτην Πανηγυρικὴν βίβλον*, ἡ ὁποία περιεῖχε λόγους εἰς ἱεράς μνήμας τοῦ τρίτου τετραμήνου, δηλ. τῶν μηνῶν Μαΐου-Αὐγούστου»⁶⁴. Μέ τήν ἄποψη αὕτη συμφωνοῦν ὁ Ἑγγλεζάκης⁶⁵ καί ὁ Κωνσταντινίδης⁶⁶. Στόν λόγο αὐτό ὁ Νεόφυτος ἀναζητεῖ τίς αἰτίες πού ὁδήγησαν σέ διάσπαση τίς δύο Ἐκκλησίες, μέ ἀποτέλεσμα νά εἰσαχθοῦν στήν Δυτική Ἐκκλησία καινοτομίες, πού δέν ὑπάρχουν στήν κοινὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση καί τίς ἀποφάσεις τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Τὴν ἄρση τῶν διαφωνιῶν ὁ Ἑγκλειστος τὴν βλέπει στήν ὀγδόη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ὅπου «καί τὰ παράσπονδα λύσει καί τῶν ἀζύμων τό ἔθος»⁶⁷. Ὁ Κωνσταντινίδης χρονολογεῖ τόν λόγο «μετά τόν Μάιο τοῦ 1191 καί πρὶν ἀπὸ τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1204»⁶⁸.

Στὴ συνέχεια τοῦ τόμου Ε΄, ἡ Θεοδωρίδῃ ἐκδίδει τόν λόγο τοῦ ἁγίου Νεοφύτου «*Περὶ τῆς ἱεραρχίας Χριστοῦ*», ὁ ὁποῖος ὑπάρχει στό χειρόγραφο Paris. gr. 395, στά φφ. 122r-126v⁶⁹. Ὁ λόγος

---

63) Πρβλ. Πανηγυρική, ἔκδ. Ν. Θεοδωρίδῃ καί Θ. Γιαγκου, στό: *Συγγράμματα*, τόμ. Γ΄, σελ. 30.

64) Βλ. Ἱ. Π. Τσικνοπούλλου, «Τὰ ἐλάσσονα τοῦ Νεοφύτου...», ὅπ.π., σελ. 358.

65) Βλ. Β. Ἑγγλεζάκης, Εἴκοσι μελέται..., σελ. 258.

66) Βλ. Κ. Κωνσταντινίδῃ, *Συγγράμματα*, τόμ.Ε΄, σελ. 250.

67) Βλ. *Συγγράμματα*, τόμ.Ε΄, σελ. 286.

68) Βλ. *Συγγράμματα*, τόμ.Ε΄, σελ. 256. Τὴν ἴδια ἄποψη ἐκφράζει καί ὁ Β. Ἑγγλεζάκης, Εἴκοσι μελέται..., σελ. 260.

69) Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι: «Νεοφύτου πρεσβυτέρου, μοναχοῦ καί ἐγκλείστου, Λόγος ἐν τῇ ἁγίᾳ καί μεγάλῃ Πέμπτῃ περὶ τῆς Ἱεραρχίας Χριστοῦ καί τῶν

ἀναφέρεται στη Μ. Πέμπτη μέ την ιερατική ιδιότητα τοῦ Χριστοῦ, μέ τά ἄζυμα καί τόν μυστικό δεῖπνο, ὡς καί μέ ἱστορία-διήγηση ἀπό κάποιο Θεοδόσιο Ἰουδαῖο πρὸς κάποιο χριστιανό Φίλιππο γιά τό πῶς ὁ Χριστός ἔγινε ἀρχιερέας.

Πρῶτος ἐξέδωσε τό ἔργο ὁ Τσικνόπουλλος⁷⁰, ὑποστηρίζοντας, ὅτι ὁ λόγος αὐτός τοῦ Νεοφύτου ἀποτελεῖ μέρος τοῦ μή σωζομένου Β' τόμου τῆς Πανηγυρικῆς, ὁ ὁποῖος θά περιελάμβανε κείμενα γιά τίς γιορτές τοῦ τετραμήνου Ἰανουαρίου-Ἀπριλίου⁷¹. Ἡ συγγραφή τοῦ λόγου χρονολογεῖται μετά τό 1191⁷².

Ὁ Β.Κ. Κατσαρός ἐκδίδει στή συνέχεια «Ἀπόσπασμα ἀποκριτικῆς ἐπιστολῆς» καί «Λόγος εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα καί εἰς τήν Ἀγίαν Πεντηκοστήν». Τό ἀπόσπασμα παραδόθηκε ἀκέφαλο στό χειρόγραφο Paris. Suppl. gr. 1317, φ. 213r. Ὑποκρύπτεται πρόσωπο πού ἐκφράζει ἀπορίες στόν Νεόφυτο καί ὁ Ἅγιος μέ ὅσα ἐξέθεσε παραπάνω, μέ τήν παράθεση δικῶν του παραδειγμάτων, τῶν θεϊκῶν ἀποκαλύψεων ἐνάρετων ἀνθρώπων, ἀλλά καί προφητειῶν σοφῶν ἀνδρῶν, προσπαθεῖ νά ἀπαντήσῃ στόν ἀποστολέα. Ὁ Λόγος εἰς τό Ἅγιον Πνεῦμα καί εἰς τήν Ἀγίαν Πεντηκοστήν, πού περιέχεται στό χειρόγραφο Paris. Suppl. gr. 1317, φφ. 213r-220v, κατὰ τόν Β. Κατσαρό δέν ἀνήκει στίς Κατηχήσεις⁷³.

Ὁ Δ.Ζ. Σοφιανός ἐκδίδει «Τό βιβλίον τῆς Θεοσημείας», τό

ἄζυμων καί τοῦ δεῖπνου τοῦ μυστικοῦ καί Ἱστορία παρά τινος Θεοδοσίου Ἰουδαίου πρὸς τινά Φίλιππον ἀργυροπράτην, πῶς ὁ Χριστός ἐγένετο ἀρχιερεὺς». Βλ. Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, *Συγγράμματα*, τόμ. Ε', σελ. 291.

70) Βλ. Ἱ.Π. Τσικνοπούλλου, «Τά ἐλάσσονα τοῦ Νεοφύτου...», *Byzantion*, 39 (1969), 344-351.

71) Βλ. Ἱ.Π. Τσικνοπούλλου, «Τό συγγραφικόν ἔργον τοῦ ἁγίου Νεοφύτου», *Κυπριακαί Σπουδαί*, 22 (1958), 100-103, καί «Ἡ θαυμαστή προσωπικότης τοῦ Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καί ἐγκλείστου», *Byzantion*, 37 (1967), 336-343, ἰδιαίτερα σελ. 338.

72) Πρὸς τὸν Ἱ. Π. Τσικνοπούλλου, «Τά ἐλάσσονα τοῦ Νεοφύτου...», *Byzantion*, 39 (1969), 349 καί Β. Ἑγγλεζάκη, *Εἴκοσι μελέται...*, σελ. 255.

73) Βλ. Β. Κατσαροῦ, *Συγγράμματα*, τόμ. Ε', σελ. 317-318.

«Περὶ τῆς Θεοσημείας ἀντίγραμμα πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφόν Χρυσοστομίτην κύρ Ἰωάννην» καὶ «τὴν Ἀκολουθίαν τῆς θείας Λειτουργίας τῆς προγραφείσης Θεοσημείας»⁷⁴. Δυστυχῶς, γιὰ τὸ βιβλίο τῆς Θεοσημείας δὲν διασώζεται κανένα χειρόγραφο, γι' αὐτὸ ὁ Σοφιανὸς στηρίζεται στὴν ἀ' ἔκδοσή του ἀπὸ τὸν λόγιον Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανό, τὴν ὁποία περιέλαβε στὴν *Τυπικὴ Διαθήκη* τοῦ Ἀγίου⁷⁵. Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἐπανεκδίδει τὸ κείμενο τῆς Θεοσημείας ὁ Ἰω. Χ. Χατζηϊωάννου⁷⁶, ὁ ὁποῖος ἀναπαράγει πιστὰ τὴν ἔκδοση Κυπριανοῦ. Τέλος, τρίτη ἔκδοση τοῦ κειμένου τῆς Θεοσημείας ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἰω. Π. Τσικνόπουλλο⁷⁷.

Τὸ βιβλίο τῆς Θεοσημείας εἶναι σύντομο μέ προσωπικὸ ἐξομολογητικὸ χαρακτῆρα, τὸ ὁποῖο ἔχει αὐτογραφικὸ σχεδιάσμα τοῦ ἁγίου Νεοφύτου, ἃν καὶ ἀναφέρεται σέ ἓνα συγκεκριμένο γεγονός τῆς ζωῆς του. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπικίνδυνη διάνοιξη «πρὸς τὰ ὑπερῶα τῆς Ἐγκλείστρας, καὶ τὰ τοῦ κρημνοῦ ἀνώτερα μέρη, μικρᾶς ὀπῆς, πού θά ἦταν τοῖς πολλοῖς ἀνεπίβατος» (στ. 86-89), γιὰ νὰ μπορεῖ ἐκεῖ ὁ ἅγιος νὰ ἡσυχάζει καὶ ἀπερίσπαστος νὰ προσεύχεται στὸν Θεό. Καταγράφει, μέ βάση τὴν προσωπικὴ του μαρτυρία, τοὺς μεγάλους κινδύνους πού διέτρεξε καὶ τὸν τραυματισμὸ τοῦ χεριοῦ του διανοίγοντας τὸν βράχο. Ἐξαίρεται ἡ θεία βοήθεια καὶ ἡ θαυμαστὴ ἐπέμβαση, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ σωθεῖ ὁ Ἐγκλειστος ἀπὸ βέβαιο θάνατο. Γι' αὐτὸ εὐχαριστεῖ τὸν Θεό, τὴν Παναγία Τριάδα, τὴν Θεοτόκο, τὸν Σταυρὸ καὶ τοὺς Ἀσωμάτους Ἀρχαγγέλους. Ἀπὸ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ κειμένου

---

74) Βλ. Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμ. Ε', Πάφος 2005, σελ. 339-387.

75) Βλ. Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ, *Τυπικὴ σύν Θεῷ διάταξις καὶ λόγοι εἰς τὴν ἐξαήμερον...*, Βενετία 1779, σελ. 34-53.

76) Βλ. Ἰω. Χ. Χατζηϊωάννου, *Ἱστορία καὶ ἔργα Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ ἐγκλείστου*, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1941, σελ. 137-156.

77) Βλ. Ἰω. Π. Τσικνοπούλλου, «Τὰ ἐλάσσονα τοῦ Νεοφύτου πρεσβυτέρου, μοναχοῦ καὶ ἐγκλείστου», *Byzantion*, 39 (1970), 361-378.

ή συγγραφή τοῦ ἔργου τοποθετεῖται γύρω στά 1200. Ὁ Σοφιανός⁷⁸ τοποθετεῖ τή συγγραφή τῆς Θεοσημείας λίγο μετά τό 1200, στήν ὥριμη ἡλικία τοῦ Ἀγίου, ἄνω τῶν 65 ἐτῶν.

Ἡ κριτική ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Νεοφύτου ὁλοκληρώνεται μέ τίς *Ἐπιστολές* του, πού ἐκδίδει ὁ Ἀπ. Καρπόζηλος⁷⁹. Ὡς γνωστό, στόν κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Ἀγίου πού διασώζονται στήν *Β΄ Τυπική Διαθήκη* του ἀναφέρονται δύο βιβλία πού περιεῖχαν ψυχωφελεῖς ἐπιστολές· «*Καί ἕτερα δύο βιβλία πλείστων ἐπιστολῶν ψυχωφελῶν πάνυ*»⁸⁰. Δυστυχῶς, μόνον ὁκτώ ἐπιστολές σώζονται καί αὐτές δημοσιεύονται στά *Συγγράμματα*, τόμ. Ε΄. Σποραδικές ἀναφορές σέ ἐπιστολές, πού δέν σώθηκαν, συναντοῦμε σέ διάφορα ἔργα τοῦ Ἀγίου⁸¹. Ὅπως ὀρθά ἐπισημαίνει ὁ Καρπόζηλος, οἱ ἐπιστολές τοῦ Νεοφύτου εἶναι ἠθικοδιδασκτικά κείμενα καί ὄχι ἐπιστολές μέ τήν κλασική ἔννοια τοῦ ὅρου. Δέν ἔχουν τίποτα κοινό μέ τά συνήθη ἐπιστολογραφικά κείμενα τῆς βυζαντινῆς περιόδου⁸².

Στήν πρώτη ἐπιστολή «*Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καί ἐγκλείστου περί τῶν κατά χώραν Κύπρον σκαιῶν*» περιγράφεται

---

78) Βλ. Δ. Σοφιανοῦ, *Συγγράμματα*, τόμ. Ε΄, σελ. 351.

79) Βλ. Ἀπ. Καρπόζηλου, *Ἐπιστολές, στό Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, Συγγράμματα*, τόμος Ε΄, Πάφος 2005, σελ. 389-470.

80) Βλ. *Τυπική Διαθήκη, Συγγράμματα*, τόμ. Β΄, ἐκδ. Ἱ.Ε. Στεφανῆς, σελ. 41.

81) Βλ. Ἱ.Π. Τσικνοπούλλου, «Τό συγγραφικόν ἔργον τοῦ ἁγίου Νεοφύτου», *Κυπριακαί Σπουδαί*, 22 (1958), 104-106, καί τοῦ ἰδίου, «Ἡ θαυμαστή προσωπικότης τοῦ Νεοφύτου», *Byzantion*, 37 (1967), 343-345.

82) Βλ. Ἀπ. Καρπόζηλου, στό: Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμος Ε΄, σελ. 392: «Ὡς ἐκ τούτου, παρατηρεῖ ὁ Καρπόζηλος, εἶναι μάταιο νά ἀναζητεῖ κανεῖς ἐπιδράσεις καί τυπολογικά στοιχεῖα τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολογραφίας στά ὑπό συζήτηση κείμενα, τά ὁποῖα, ἄλλωστε, γράφτηκαν ὑπό τύπο κατηχήσεων, εἴτε γιατί τοῦ ζητήθηκε ἀπό μοναστικούς κύκλους εἴτε πρὸς ὄφελος τῶν πιστῶν».

ή κατοχή τῆς Κύπρου⁸³ ἀπό τούς σταυροφόρους. Ὡς χρόνος συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς ὑπολογίζεται τό 1196. Ἡ ἔκδοση στηρίζεται στούς κώδικες Marc. gr. 575, φφ. 395v-396r καί Paris. gr. 135, φφ. 6r-6v. Ἡ δεύτερη ἐπιστολή, «*Τοῦ αὐτοῦ περί τῶν θείων καί φρικτῶν μυστηρίων*», ἀναφέρεται στήν ἔριδα, πού ξέσπασε γύρω στό 1198 περί τοῦ ἀφθάρτου τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ στό μυστήριό τῆς θείας Εὐχαριστίας⁸⁴. Οἱ ἄλλες δύο ἐπιστολές, «*Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καί ἐγκλείστου πρὸς τούς ἀτακτοῦντας καί λύοντας τά τῆς νηστείας προοίμια*» καί «*Τοῦ αὐτοῦ περί γάμων συνόμιλον τῇ ἀπόκρεω τῆς τυρινῆς*», ἔχουν χαρακτηριστικά ἐγκυκλίου καί γράφτηκαν μέ ἀφορμή παραβιάσεις, πού παρατηρήθηκαν τήν περίοδο τῶν νηστειῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Οἱ ἐγκύκλιοι γράφτηκαν τήν περίοδο ὅπου ἡ ἐπισκοπὴ Πάφου ἦταν ἀκέφαλη (1200-1209), δηλ. μετὰ τόν θάνατο τοῦ Βάκχου καί πρὶν τήν ἐκλογή τοῦ Σάββα⁸⁵.

Οἱ ὑπόλοιπες τέσσερις ἐπιστολές ἀπευθύνονται σέ ἀγνώστους ἀποδέκτες. «*Τοῦ αὐτοῦ Νεοφύτου μοναχοῦ καί ἐγκλείστου λόγος πρὸς Εὐθύμιον μοναχόν καί ἱερέα τόν Χρυσοστομίτην*», «*Τοῦ αὐτοῦ Νεοφύτου πρεσβυτέρου, μοναχοῦ καί ἐγκλείστου πρὸς τινα προεστῶτα*», «*Περί τῆς δίαιτας ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ*» καί «*Τοῦ αὐτοῦ Νεοφύτου πρεσβυτέρου, μοναχοῦ καί ἐγκλείστου ὁμιλία παραινετική περί ὑπακοῆς πρὸς τούς ἑαυτοῦ φοιτητάς*». Πρόκειται γιά συμβουλευτικά κείμενα τοῦ Ἑγκλείστου.

Στό σημεῖο αὐτό ὁλοκληρώνεται ἡ ἀναλυτικὴ κριτικὴ προσέγ-

---

83) Βλ. Ἱ.Π. Τσικνοπούλλου, «Τὰ ἐλάσσονα τοῦ Νεοφύτου...», *Byzantion*, 39 (1969), 340 καί Β. Ἑγγλεζάκη, «Ὁ ὁσιος Νεόφυτος ὁ Ἑγκλειστος», σελ. 44.

84) Ἀντίθετα ἀπὸ τόν Τσικνόπουλλο, ὁ Καρπόζηλος συσχετίζει τήν Ἐπιστολή μέ ἕνα δεύτερο Λόγο τοῦ Νεοφύτου, πού ὑπάρχει στήν Πανηγυρικὴ Α', τόμ. Γ', σελ. 496, 42 καί ἀνήκει στήν ἴδια περίοδο. Πρὸβλ. καί Μ. Jugie, «Un opuscule inedit de Neophyte le Reclus sur l'incorruptibilité du corps du Christ dans l'eucharistie», *Revue des Études Byzantines*, 7 (1949), 1-11.

85) Βλ. Ἱ.Π. Τσικνοπούλλου, «Τὰ ἐλάσσονα τοῦ Νεοφύτου...», *Byzantion*, 39 (1969), 408-409.

γιση τῆς ἐκδόσεως τῶν Συγγραμμάτων τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου καί πιστεύω, ὅτι προσφέρεται μιὰ σφαιρική ἐνημέρωση στόν κάθε ἐρευνητή τοῦ ἔργου τοῦ Ἐγκλείστου.

Ὁ τόμος ζ' περιλαμβάνει τά εὐρετήρια χωρίων Ἁγίας Γραφῆς, θύραθεν καί ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὀνομάτων καί πραγμάτων καί λεξιλόγιο, τῶν πέντε τόμων⁸⁶.

Ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεῖς, πρόκειται γιά κριτική ἔκδοση τῶν Συγγραμμάτων τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, σταθμό γιά τά θεολογικά γράμματα τῆς Κύπρου, τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς ἐπιστήμης γενικότερα, ἀφοῦ πρόκειται γιά ἔκδοση ἱστορική καί μνημειώδη. Ἡ συντονιστική ἐπιτροπή πέραν ἀπό τήν ὀργάνωση, τήν ἀνάθεση καί τόν συντονισμό τοῦ ὅλου ἔργου, κατέβαλε προσπάθειες νά συλλέξει ὅσο τό δυνατό περισσότερα χειρόγραφα ἀπό τίς τέσσερις χιλιάδες πεντακόσια (π. 4.500) φύλλα, πού ὑπολογίζεται, ὅτι ἔγραψε ὁ Ἐγκλειστος Ἅγιος τῆς Κύπρου. Ὁ καθένας ἀντιλαμβάνεται πῶς τό μνημειώδες αὐτό ἔργο, πού πραγματοποιήθηκε σέ πολύ λογικό χρονικό διάστημα (1994-2008), ἀποτελεῖ συμβολή στήν ἱστορία, τή θεολογία καί τόν πολιτισμό καί εἶναι ἔργο πού ἀνήκει σέ ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα.

Ἐκτιμώντας αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀξία τοῦ συγκεκριμένου ἔργου ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν προέβη στή βράβευσή του, στήν πανηγυρική της συνεδρία τήν 29η Δεκεμβρίου 2009 μέ τό παρακάτω σκεπτικό:

«ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἀπόσπασμα

τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Νικολάου Ματσανιώτη,
πού ἀναγνώσθηκε κατὰ τήν πανηγυρική συνεδρία
τῆς 29ης Δεκεμβρίου 2009.

---

86) Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμ. Στ', *Εὐρετήρια*, Ἐκδοση Ἱερᾶς Βασιλικῆς καί Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἁγίου Νεοφύτου, Πάφος 2008, σ. 272.

ΤΑΞΗ ΤΩΝ ΘΘΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τό βραβευόμενο ἔργο ἀνήκει στήν Ἑλληνική Ἐκκλησιαστική Γραμματεία μιᾶς περιόδου μᾶλλον πτωχῆς σέ πνευματικά ἔργα. Πρόκειται γιά διασωθέντα συγγράμματα τοῦ Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, ὁ ὁποῖος, μετὰ ἀπό ἀσκητικούς ἀγῶνες καί ἀναζητήσεις, λάξευσε τήν Ἐγκλείστρα του στή μικρή σπηλιά τοῦ Μελισσόδουνου τῆς Πάφου καί ἔζησε ἐγκλειστικό βίο γιά ἐξήντα χρόνια. Μετὰ τό 1170 ὁ Ἐγκλειστος μετέτρεψε τήν Ἐγκλείστρα του σέ Μονή. Συνέγραψε συνολικά 16 βιβλία, πού περιλαμβάνουν Πανηγυρικούς Λόγους, Βίους Ἀγίων, Ἑρμηνευτικές Ὁμιλίες, Κατηχήσεις, Ἐπιστολές καί ἄλλα.

Τό 1994 τό Ἡγουμενοσυμβούλιο τῆς Μονῆς ἀνέθεσε τόν συντονισμό τῶν ἐργασιῶν γιά τήν ἔκδοση τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀγίου σέ Ἐπιτροπή, ἡ ὁποία συνέστησε ὁμάδα ἀπό εἰδικούς καθηγητές, ἀφοῦ προηγουμένως συγκέντρωσε ὅλα τά γνωστά χειρόγραφα, σχετική βιβλιογραφία καί ἐπιστημονικά στοιχεῖα. Τό ἔργο πού ἐπιτελέστηκε εἶναι τεράστιας σημασίας, ἡ πρώτη ὁλοκληρωμένη κριτική ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Ἀγίου σέ πέντε ὀγκῶδεις τόμους καί ἓνα ἕκτο μέ εὔρετήρια πρὸς διευκόλυνση τῶν ἐπιστημόνων. Πρόκειται γιά ἔργο ἐθνικό.

Γιά τήν ἀξιολογώτατη ἐξάτομη ἔκδοση τῆς Ἱερᾶς Βασιλικῆς καί Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγίου Νεοφύτου Πάφου-Κύπρου, μέ τίτλο «Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, Συγγράμματα», ἀπονέμεται βραβεῖο στό Ἡγουμενοσυμβούλιο τῆς Μονῆς καί σέ ὅλους τοὺς συντελεστές τῆς ἔκδοσης.

Πρόκειται γιά οὐσιαστική συμβολή στά θεολογικά γράμματα καί τόν οἰκουμενικό Χριστιανισμό τόσο μέ τήν πρωτοβουλία τοῦ Ἐπισκόπου Χύτρων κ. Λεοντίου καί τοῦ Ἡγουμενοσυμβουλίου του, προεξάρχοντος τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Ἀλεξίου Ἐγκλειστριώτη, ὅσο καί μέ τόν ἄριστο σχεδιασμό τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς καί τήν ἄοκνη καί ἄσπογη προσέγγιση τῶν κειμένων ἀπό τοὺς ἐπι-

στημονικούς συνεργάτες τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν Συγγραμμάτων τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου».

Ὅπως εἶναι φυσικό, ἡ βράβευση τοῦ ἔργου ἀπό τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τοῦ ἀνωτάτου πνευματικοῦ καθιδρύματος τῆς Ἑλλάδας μέ τά πλέον εἰδικά καί ἀρμόδια ὄργανά της, προσδίδει ἀναμφίβολο κύρος καί αἶγλη στήν κριτική ἔκδοση τῶν Συγγραμμάτων τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου καί μέ τήν σφραγίδα του ἐπικυρώνει τήν ἐπιστημονική, θεολογική καί πολιτιστική ἀξία τοῦ συγκεκριμένου μνημειώδους ἔργου. Ὁ συντάκτης τοῦ παρόντος ἄρθρου ὡς Γενικός Συντονιστής τοῦ ὅλου ἔργου, μαζί μέ τά μέλη τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς αἰσθανόμεστε καταξίωση μιᾶς δεκαπεντάχρονης ἐπώδυνης καί ὑπεύθυνης κοπιαστικῆς προσπάθειας, καί ἀπέραντη ἱκανοποίηση γιά τήν προβολή τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου, τοῦ ὁποίου ἐπικαλούμαστε τίς εὐχές καί εὐλογίες, γιά τή συνέχιση τοῦ ἔργου του.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἀπό ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω μπορούμε νά καταλήξουμε στά παρακάτω συμπεράσματα:

Ὁ ἀείμνηστος Ἰω. Π. Τσικνόπουλλος ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1950, σέ συνεργασία μέ τήν Ἱερά Βασιλική καί Σταυροπηγιακή Μονή τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου, κατέβαλε προσπάθειες γιά μιᾶ ὁλοκληρωμένη ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Ἁγίου. Ἐπειδή τό ἔργο αὐτό ἀπαιτοῦσε ἐπιστημονικό δυναμικό καί συλλογική ἐργασία, δέν μπόρεσε νά πραγματοποιηθεῖ. Ἐπειδή καί ἡ δεύτερη προσπάθεια, αὐτή τοῦ Κέντρου Κυπριακῶν Ἐρευνῶν, δέν ὑλοποιήθηκε, ἡ Μονή προχώρησε μέ τό Ἰδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου τοῦ Γ' στήν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ μακρόπνοου σχεδίου. Παρά τίς φιλότιμες προσπάθειες τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιμανδρίτη Παύλου-Βενέδικτου Ἐγγλεζάκη καί ἄλλων συνεργατῶν τοῦ Ἰδρύματος καί πάλιν δέν προχώρησε τό ἔργο στή διεκπεραίωσή

του. Τέλος, ἡ Ἱερά Μονή διὰ τοῦ Ἡγουμένου της, νῦν Ἐπισκόπου Χύτρων κ. Λεοντίου, καί τοῦ ἡγουμενοσυμβουλίου της, μέ κύριο ἐκπρόσωπο τῆς Μονῆς τόν Ἀρχιμανδρίτη Ἀλέξιο Ἐγκλειστριώτη, προχώρησε στήν ἱστορική της προσπάθεια τήν 3η Ἰουλίου 1994 σέ συνεργασία μέ τούς Καθηγητές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης Νικ. Ζαχαρόπουλο, Ἰω. Καραβιδόπουλο, Χρ. Οἰκονόμου καί τόν ἀείμνηστο Δ. Τσάμη. Τό ἔργο ὁλοκληρώθηκε σέ ἔξι τόμους τό 2008.

Τό ἔργο ἐκδόθηκε ἀπό τούς παρακάτω Καθηγητές στήν ἐξῆς σειρά:

Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμος Α΄, *Δέκα Λόγοι περί τοῦ Χριστοῦ ἐντολῶν*, ἐκδ. Ἰω. Ε. Στεφανῆς, καί *Πεντηκοντακέφαλον*, ἐκδ. Π. Σωτηροῦδης, Ἔκδοση Ἱερᾶς Βασιλικῆς καί Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγίου Νεοφύτου, Πάφος 1996.

Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμος Β΄, *Τυπική Διαθήκη*, ἐκδ. Ἰω. Ε. Στεφανῆς, καί *Βίβλος τῶν Κατηχήσεων*, ἐκδ. Β.Κ. Κατσαρός, Ἔκδοση Ἱερᾶς Βασιλικῆς καί Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγίου Νεοφύτου, Πάφος 1998.

Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμος Γ΄, *Πανηγυρική Α΄*, ἐκδ. Νίκ. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδης (Λόγοι 1-15) καί Θεόδ. Ξ. Γιάγκου (Λόγοι 16-30), Ἔκδοση Ἱερᾶς Βασιλικῆς καί Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγίου Νεοφύτου, Πάφος 1999.

Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμος Δ΄, *Ἑρμηνεία τῆς Ἑξαήμερου καί Ἑρμηνεία τοῦ Ψαλτῆρος καί τῶν Ὠιδῶν*, ἐκδ. Θ.Ε. Δετοράκης, καί *Ἑρμηνεία τοῦ ᾠσματος τῶν ᾠσμάτων*, ἐκδ. Βασ. Στ. Ψευτογκᾶς, Ἔκδοση Ἱερᾶς Βασιλικῆς καί Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγίου Νεοφύτου, Πάφος 2001.

Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμος Ε΄, *Ἑρμηνεία Κανόνων τῶν δώδεκα Δεσποτικῶν Ἑορτῶν*, ἐκδ. Ἀλ. Σακελαρίδου-Σωτηροῦδης, Λόγοι, ἐκδ. Κ.Ν. Κωνσταντινίδης, Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδης, Β. Κατσαρός, *Τό βιβλίον τῆς*

Θεοσημείας, έκδ. Δημ. Σοφιανός, καί Ἐπιστολές, έκδ. Ἀπ. Καρπόζηλος, ᾽Εκδοση Ἱερᾶς Βασιλικῆς καί Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγίου Νεοφύτου, Πάφος 2005.

Ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου, *Συγγράμματα*, τόμος Στ', *Εὐρετήρια*, ᾽Εκδοση Ἱερᾶς Βασιλικῆς καί Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγίου Νεοφύτου, Πάφος 2008.

